

tanpınar' ın derdi gerçekten “huzur” mu?

huzur: “eksik olan sadece ‘zaman’ değil!”

sevgili **jale parla** “*don kişottan bugüne roman*” kitabında şöyle diyor: (s: 287)

mahur beste zaman hakkında bir roman olacaktır. ama tanpınar romanının üç bölümü boyunca öne çıkardığı temayı, yani mutlak zamanın çeşitli cisimlendirilmelerini terk eder ve “garip bir ihtilalci” diye başlayan dördüncü bölümde, behçet bey’in anımsamalarla gelen yitik zamanından, düşlerin mitik ve arketipçi zamanından, musikin “nehirsel” zamanından ayrılarak tarihsel zamana geçer. ve yarım kalmış bir roman olarak bırakılır mahur beste. kitabın son bölümünü, bu bitmemiş roman için yazarına sitem eden karakterin, behçet bey’in, bize yazarın yanıtı yoluyla aktarılmış (ama aslını okumadığımız) sitem mektubu oluşturur. özetle, ‘neden beni terk ettin?’ diye sorar roman kahramanı romanın yazarına. tabii, bu sorunun yanıtını bulmak da metin orada kesildiği için okura düşer. meraklı okur sorunun yanıtını, biraz da boşuna, huzur, sahnenin dışındakiler ve saatleri ayarlama enstilüsü’nde arayacaktır. bu üçü de eksik bir metnin, mahur beste’nin gölgesinde ilerleyen romanlardır. ama üçünde de, şiir-musiki-rüya üçlüsünden beslenen bir zaman-romanı bulamayacaktır okur.

sevgili **a. hamdi tanpınar**’ın şiirleri, düzyazıları, edebiyata, sanata, şiire dair söyledikleri ve birkaç hikâyesi dışında, şimdiye kadar, “**saatleri ayarlama enstitüsü**”(2017), “**aydaki kadın**” (2017), “**mahur beste**”(2018), adlı üç romanını okudum. sevgili **ayşen mert**’in önerdiği ve bugün konuştuğumuz “**huzur**” ise okuduğum dördüncü romanı.

kendi açımdan sadece bunlardan ilkinin okumam gereken bir roman olduğunu düşünmüştüm. huzur dahil diğerlerini, halen uygulamakta olduğum “okuma/yazma” işi yüzünden ve “entelektüel malûmatfuruşluk” bağlamında okuduğumu söyleyebilirim. başka bir deyişle, okumasaydım bende bir şey eksik kalmazdı!

gümüşlük akademisi bağlamında bir iş olarak önüme koyduğum “okuma faaliyetleri” bağlamında edebiyatın bütün kanallarını ya da eğilimlerini daha yoğun okumak zorunda hissetsem de, tanpınar açısından bu böyleydi.

edebi yapıtları okumak okumaya ilk başladığım anlardan beri severek ve keyifle yaptığım faaliyetlerden birisidir. kuşkusuz hepimiz okurken bir seçim yaparız. ben de bu seçimlerim sırasında doğrusu a. h. tanpınar’ın kitaplarını ancak okuma buluşmaları bağlamında gerek görüp okudum. çünkü daha önce okuduğum kitaplara göre gereklilik sıralamasında bir önceliği olmadığını “düşünüyor ve biliyordum”. bu bilginin kaynağı kuşkusuz başkalarının söyledikleriydi.

örneğin **fethi naci**’nin “**100 soruda türkiyede roman ve toplumsal değişme**” kitabı bu konuda bir ölçüttü. gerçi şimdi olduğu gibi, bugün bana gerekli bölümlerini yeniden okuduğumda sevgili f. naci’nin huzur’a yönelik değerlendirmelerini eksik ve aşırı yorum olduğunu düşünsem de, en azından rota belirleme anlamında yazdıklarının yararlı olduğunu yaşadığım somut örneklerden yola çıkarak söyleyebiliyorum.

huzur romanı ve hattâ üçlemenin bütününün -**sahnenin dışındakiler**’i henüz okumadım ama-bence tanpınar’ın, başkalarından daha evvel keşfettiğini ve önemsedğini sandığım sevgili **marcel proust**’un etkisi altında, özellikle de “**kayıp zamanın izinde**” romanından haberdâr olmasından kaynaklanan, “**türkiye’de de benzer romanlar yazılabilir**” savının bir örneklemesini oluşturmak üzere bu roman dizisini yazdığını düşünüyorum.

roman neden yazılır, işlevi nedir?

selahaddin hilav a. h. tanpınar ve romanı “huzur”a dair **tanpınar üzerine notlar** başlığıyla yazdığı yazıda şöyle diyor:

tanpınar, romancı olarak, insan-insan ve insan-eşya ilişkilerinde ortak bir anlamın bulunduğu

inanıyor. yani çağdaş batı romanında proust ve kafka'dan bu yana ortaya çıkan bir sorun, tanpınar için tam anlamıyla söz konusu değil. bu sorun, insan-insan ilişkisinin, manevi değerlerin ve insan-şey ilişkisinin anlamını kaybetmesi; kavramların, duyguların ve ilişkilerin ortak anlamdan yoksunlaşması sorunudur.

bu saptama bence de doğrudur. a h tanpınar, her ne kadar yazdıklarının kaynağını başka coğrafyalarda, kişilerde, toplumlardan alsa da aslında bu ülkenin gerçekleriyle bu ülkenin insanına seslenir. ancak bu ülkenin insanı hilav'ın da dediği gibi, tanpınar'ın kaynak ya da örnek aldığı batılı toplumların yaşadığı süreçleri ve geçirdiği dönüşümleri yaşamamış ve içselleştirmemiştir. bu yalnız toplum için böyle değil, aynı zamanda yazar yani tanpınar açısından da böyledir. işte tam da bu nedenle türkiye'de roman bir idea'nın, düşünce'nin topluma ifadesi için bir araç durumundadır. tanpınar da romanlarında somut olarak bunu yapmaktadır. bu romanında da diğerlerinde olduğu gibi düşündüklerini vazetmekte, dahası benimsemesini, doğru kabul edilmesini istemektedir.

bundan pratik ve kişisel bir yararı yoktur aslında, yapmak istediği tek şey, cumhuriyetin kuruluşu sürecinde bir bıçakla ayrılmış gibi geçmişinden koparılmış toplumun, başta belleği olmak üzere geçmişinin bir kalemde silinip atılmaması, anımsanması, bir değer olarak kabul edilip benimsenmesi ve her ne yapılacaksa bunun içinden çıkararak ve bunun üzerine inşa edilmesidir. bunun ise romanda anlatılan ya da hayal edilenle bir örtüşmesi söz konusu değildir ne yazık ki. o bana göre kendi önkabülünü benimsetmeye çalışmaktadır.

aslında doğrudur. geçmiş -özellikle de yakın geçmiş- kolayca tu kaka edilecek bir gerçeklik değildir. bu hem kişisel düzlemde böyledir, hem de ortaya çıkmış olan ürünler bağlamında böyledir. o yüzden "geçmişini bilmeyenler geleceklerini yaratamazlar!" savı doğrudur. bu doğru bir savdır. ama geçmişte bilinmesi ve korunması gerekenler nelerdir, burada rivayet muhtelifdir. hele hele toplumsal ya da evrensel değerler değil de pragmatik bazı değerler çerçevesinde bazı tercihlerde bulunuluyorsa o zaman bir kopuş da gereklidir. işte o yüzden kendisine bir makam, mertebe, konum, rütbe bağışlansa da sistem kulak vermez tanpınar'a. kişisel olarak bunu onun demesinin de önemi yoktur aslında. o söylediklerinin kabülünü ve sonrasında ona bir imkân verilmesini istemektedir. ama bu olamaz, olmayacaktır da.

bunun üzerine eleştirilerini bildiği dilde, roman dilinde ifade etmeyi, en azından tarihe bir kayıt düşmeyi yeğler ve pek çok örnekte bunu dener. ancak aynı zamanda bir ikirciklik içindedir de. şimdi okuduğumuz yapıtların sağlığında yayınlanmamasının nedenleri üzerinde durulmalıdır. belki de emin değildir dediklerinden. belki de emindir ama sonrasında başına gelecek olanları dert etmektedir. bunu bilmiyoruz. en azından ben bilmiyorum. cumhuriyetin benimsenmiş ana aksında biraz ayrıksı duran kimi yapıtlara karşı eleştirisini dile getirdiği ve sağlığında yayınladığı "**saatleri ayarlama enstitüsü**" buna bir örnektir. "huzur" ise aynı düşüncenin bir başka tezahürüdür. ama üçlemeyi tamamlayan romanı ya yetiştirememiş, ya da yetiştirmemiştir. aslında huzur'a bazı açılardan benzeyen aydaki kadın da sağlığında yayınlanmamış bir başka romanıdır. bunlardan yola çıkarak onun için anlaşılacak değil, kayda geçmek önemlidir, diye düşünüyorum. ona göre, bu kayıtlardan yola çıkan birilerinin, bir gün ona hak vermesi, kendisi açısından yeterlidir. ama o gün için önemli olan değişimdir. a h. tanpınar bu değişime karşıt olan birisi olarak yaftalanır. onun bu coğrafyada "sağ"ın bir "arac"ı olmasının nedeni de budur. yoksa "sağ"la ne hedeflerinin ne de dediklerinin ortak olmadığını bilmektedir. ama "*düşmanımın düşmanı benim dostumdur*" şiarı, işin içine bir de mülkiyet ilişkileri girdiğinde kuşkusuz belirleyici olmaktadır. tam burada ona en çok sahiplenilen mahmet kaplan'ın politik yöneliminin de onun topluma tanıtılması ve benimsetilmesi açısından bir etkisi olabilir. hakkında yazılan yazılardan oluşan derlemelerin içinde, aynı zaman ve dönemde aynı yerde görev yapan, **mina urgan**'ın, ya da **halide edip**'in ona ve yapıtlarına dair bir değerlendirmesi olmaması bana ilginç gelmektedir. öte yandan a h tanpınar, bugün kendisine asıl olarak "ümme"çilerin sahip çıktığını bilseydi, sanırım mezarında tersine dönerdi. ama yazdıklarını görüp anlayabilenler için tam da aynı doğrultuda olduğunu söylemek de mümkün görünüyor bana.

tanpınar yerel bir proust mu?

bu bağlamda irdelerimizi sürdüreceğiz olursak şunları keşfetmek çok da zor değildir.

özellikle kitabın 129. sayfasında yer alan VI. bölümü, şu ilk paragrafındaki;

“nuran söz verdiği gün geldi. mümtaz o günü sonradan birçok defa hatırladı. o günün hatırası onun hem bağrında saplı hançeri, hem ömrünün som altından bahçesiydi. onun için hiçbir teferruatını unutmamıştı. ıstıraplı günlerinde nuran'm kendisine karşı kayıtsızlıklarını farkettiği zamanlarda, onları teker teker sayar ve yaşardı....”

cümleden itibaren okumaya başladığımda proust'un “kayıp zamanın izinde”yi yeniden okuduğum duygusuna kapıldım. aynı duygu okudukça sürdü, sayfa 140 ve 141. sayfasında da;

“o gün mümtaz için hiç tanımadığı lezzetlerin günü oldu. hayatında ilk defa bir kadın bütün mahremiyetini ona açıyordu. bu ne bir mabudeydi, ne de lalettayin vuslat meraklısı bir mahluktı.”

cümleleriyle başlayan bölüm, bu duyguyu daha yoğun ve belirgin bir şekilde hissettiğim yerlerdi.

sevgili jale parla'dan yazımın başında alıntılıdığım bölümde yer alan ifadeler de kanımca bu düşüncenin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

kitabın bütününün içinde yer alan musiki ile ilgili bölümler de yine proust'un aynı yapıtında yer alan onu okurken üzerine uzun uzun konuştuğumuz *“vinteuil'in sonatı”*nı aklıma getirdi. kendi kendime, bu kadar da fazla, dedim. ama aslında çok da fazla olmadığını, tam tersine proust'un yapıtıyla aralarında benzerliklerin ötesinde çok büyük eksikler olduğunu da fark ettim.

müzik tanpınar için tüm yapıtlarında önemli bir unsur. onun sözüyle söylersek, *“musiki giydirilmiş zamandır... maddesizdir”* (“şiir ve rüya,” 25) ve çok da önemlidir. ama bir o kadar da bu konuda bilgisinin de çok fazla olmadığı da aklıma gelmiyor değil. müziğe dair düşüncesi, bence kendi öznelliği çerçevesinde müzikle kurduğu ilişkiyi göstermektedir. tanpınar'ın müziğe ilişkin ya da onunla ilişkili yazdıkları bence ya bir kuramsal temel bilgiye dayanmamakta ve sadece bir düşüncüyü ortaya koymakta, ya da eğer biliyorsa, o bağlantıyı göz ardı ederek, salt kendi amacına yönelik olarak öznel algılar ve duyguları sergileme biçiminde davranıyor. gerçekten de soyutluk düzlemi en yüksek sanat olan müziği hissetmekle, bilmek başka başka şeylerdir. romanlarında müzikle ilgili söz edilen örnekler bunu ortaya koymaktadır:

“dede'nin mahur beste'sini ilk defa dinlediğimiz zaman, birdenbire gözlerimin önünde çıplak bir manzaraya tek başına hakim olan büyük bir ağaç canlandı. bu hayal, musikinin rüzgârıyla bende doğan bir şeydi. halbuki bu besteyi o anda dinlemeye hazırlanmış değildim; nağme beni ansızın yakalamıştı. bu hayalin meydana gelmesi, uyanık halde bir rüyadır[...])”

burada müziğin, insanın bilinciyle ilişki kurmasını sağlayan yanıdır. dolayısıyla tümüyle kişiye ve onun geçmişinin izleriyle şekillene bilinçdışının bir öznelliğinin ifadesidir. aynı bestenin herkeste aynı manzarayı yaratması olanaksız olduğu gibi, bunu hissetmeye çalışmak da yine abestir.

tanpınar, söz konusu kitaplarında yerli ve bize ait olduğunu defalarca altını çizerek vurguladığı bu müziğin kökeninin aslında **bizans ve kilise** olduğunu, aslında kendinin ait olduğu, öz kültürü olmayan bir şeyi varetmeye çalıştığını ya gözardı ediyor, ya da bunu bazı kesimlerle bağ kurmak üzere araçsallaştırıyor. dikkât edilirse burada müziğe itiraz etmiyorum, sadece onun ifade ediliş biçiminden söz ediyorum. bu müziği sadece almış olan, onu değil, o formu benimseyerek bazı örnekler yaratmış bir imparatorluk olan osmanlı'dan kalanın her ne kadar toplumun bazı kesimlerine (özellikle *tanpınar gibi okumuş, yazmış, entelektüel, ama ne yazık ki asil / saraylı / burjuva olmayan*) küçük bir kesimin ötesinde, somut hayatta bir izi olmayan, giderek kaybolacak -onun doğrudan söz ederek, kaydettiği kaygılarından birisi de budur- sanatsal (?) ortam ve tür olduğunu söylemekten ileri gitmemektedir. tanpınar eğer bunları bilmiyor ve dikkâte almıyorsa bunun bir nedeni ve bir anlamı vardır. o anlam da aslında en azından benim okuduğum romanlarında kendisini dışa vurmaktadır:

“bu yapıtların estetik olarak **iyi/güzel** olmasını sağlayan bir unsur, bir **araç** olmaktan öte bir şey değildir.”

keza 158-160. sayfalar arasındaki bölümde yer alan VIII. bölümün son paragraflarındaki ilaç konusu dahil anlatılanların ayrıntıları da yine “kayıp zamanın izinde”ki kimi anlatım ifadelerini andırmakta, içerik olarak değilse de biçimsel özellikleri itibarıyla tasviri, yani betimlemenin gücünü gösteren örnekler arasındadır. aslında tanpınar bence yaptığının bilincindedir de! çünkü bizzat romanının içinde bunu açıkça söylemekten de geri durmuyor. kitabın 168. sayfasının başında yer alan;

“o da asrımızın büyük romancılarından biri gibi, bir kadına dayandığı zaman yaşadığını duymağa

başlamıştı. o vakte kadar epeyce şey okumuş, az çok düşünmüştü; fakat şimdi onların hayatına daha kudretle geçtiğini, nuran'a olan sevgisiyle canlı hayata çıktıklarını anlıyordu. sanki nuran kafasında ve etrafındaki şeylerin arasında bir ışık külçesi imiş gibi hepsi onunla aydınlanmış, en dağınık unsurlar bir terkip haline gelmişti. ”

ibaresinin başında görüldüğü üzere “gibi” benzetme sözcüğüyle teraziyi nerede eşitlediğini ortaya koymaktadır.

proust söz konusu romanında sadece müziği değil, resmi ve plastik sanat yapıtlarını da ayrıntılarıyla betimlemektedir. o zaman bunu tanpınar da yapabilir: 177. sayfada “**renoir**”ın “**okuryazar tablosu**”nu örnekler. bu da bence koşutluğu ortayan bir başka unsurdur.

suat'ın bize gösterdiği ne, mektup neden yok?

edebi bir yapıtın gerekli unsurlarını, olmazsa olmazlarını iyi çözümlemiş ve bilen birisi olarak tanpınar, kabûl edilmiş diğer örneklerden de bir şeyler almayı gerekli görmüştür. ne de olsa edebiyat küresel bir sanattır, tüm yazarların birbirlerinden esinlenecekleri yararlanacakları unsurların olması da doğaldır. ama bunun ölçüsü ve sınırı konusunda farklı tutum ve yaklaşımlar söz konusudur.

pek çok eleştirmenin vurguladığı gibi “eklektik” bir unsur olmasına karşın yaratılan “suat” tipi, aslında bu toplumun, hele hele romanın çevrenin içindeki tipolojilerinden birisi değildir. dahası hem özellikleri hem de metindeki sonu itibariyle, **dostoyevski**'nin yarattığı bir tipin benzerini yaratmaktan da geri duramamıştır, tanpınar. neden? çünkü o fikrini ortaya koymak, çelişkinin diğer tarafını göstererek söylediğinin daha etkili olacağını bilmektedir. suat'ın mektubunun taslaklarına yaptığı müdahâleler, bu metnin oluşum biçimi, içerdiği hikâye ve unsurlar, ancak tüm bunları düşünmüş, üzerinde çalışmış olmasına karşın asıl metinde bir cümlesinin bile yer almamış olması asıl derdi, bu derdine dair karar ve saptamasını bence bize gösteren çok önemli bir unsurdur.

sonuç

tanpınar'ın bir derdi var. o aslında 1923'te ortaya çıkan cumhuriyet ona bir konum ve saygınlık sağlamış olsa da, tutulan yolu ve izlenen programı doğru ve uygun bulmamaktadır. s. 246-249 arasında yer alan ihсан karakteri tarafından ortaya konulan cumhuriyet'e yönelik politik eleştiri ve değerlendirme dikkâtle okunduğunda onun asıl derdi de bence ortaya çıkmaktadır.

o, kimi hata ve eksiklerinin giderilmesi, belki küçük bazı ilerlemelerin de söz konusu olması kaydıyla eski düzenin sürmesinden ve devamından yanadır. ona göre viyana kapılarına kadar dayanan osmanlı da “avrupa”nın has aktörlerinden, olmazda olmazlarından birisidir. ama cumhuriyet kisvesi altında yaşandığı sürece avrupa'nın önde gelenleriyle eşit kabul edilemeyecek bir devlettir. bu onun açısından bir açmazdır. dolayısıyla, pratik ve hayatın içinde bir politik rol üstlenemese de en azından idolojik bir mücadele ile, yazdıkları ve anlattıklarıyla, yaptıkları ve ürettikleriyle, avrupa'nın kimi kesimlerinin en azından bu nedenlerle bir devlet olarak türkiye'yi içlerine almalarına bir aracılık yapabilirim belki diye düşünmektedir. görüleceği üzere burada ikili bir satış söz konusudur. ilki yazın dünyasına yönelik bir koşutluğu / denkliği / benzerliği ortaya koyarak yapılan bir kabûlü sağlayacak **edebi** bir satıştır bu. çevrilmesi küçük bir olasılıktır ama imkânsız da değildir. sevgili **suat derviş**'in **bir haremağasının hatıraları** romanı 30'lu yıllarda önce almanca yayınlanmıştır. yine aynı yazarın **ankara mahpusu** romanı tanpınar daha ölmeden önce 1957'de fransızca'ya çevrilip basılmıştır. entelektüel dünya için bu yakınlık önemlidir. kendi dilinde, kopyalama yapmadan proust'un yaptığına eşdeğer bir şeyler ortaya koyan bir yazarın varlığının gösterilmesi de bu yüzden çok önemlidir.

ikincisi ise bir politik satıştır: aslında söyledikleri tümüyle kapitalist sistem ve “liberalizm” bağlamında kendini batılı bir örnek olarak topluma kabul ettirme amacına yöneliktir.

kitabın tam da 2. paylaşım savaşı sonrasında yeni dünya düzeni yeniden oluştuğu sırada yazılmış ve yayınlanmış olması da bu bakımdan önemlidir. çünkü kurulack yeni dünya düzeninde türkiye'nin nerede olacağı da önemlidir. mevcut yönetim politik olarak tüm ikinci paylaşım savaşı sırasında kaybeden batının

temsilcisi almanya ve hitler'e yakın durmuş, ancak sonunda yapılan politik bir manevrayla kazanan batıyla bütünleşme olasılığı gündeme gelmiştir.

a. h. tanpınar bence bir klasik kahraman anlatısı biçiminde, kendisinden daha önce bu türde yapıtlar ortaya koyanlar gibi bir toplumsal mühendislik yapma derdindedir, topluma bir giysi önermekte ve bu giysiyi giymenin doğru, gerekli ve önemli olduğunu vazetmektedir. burada örnek gösterdiği bir başka yapıt, aslında **wagner**'in bir opera olarak bestelediği yapıtın kaynağına gönderme yapmakta ve yolu da işaret etmektedir:

“iktidar, fikri ne yapsın ki, o hadiseler karşısında elini, kolunu bağlamaktan başka bir işe yaramaz. meğer ki çok cesur ve münhasıran bir noktada kendisini teksif etmiş olsun ve gündelik hadiselerin dışına çıkabilsin! küçük küçük gelen dalgaları yenmekten vazgeçsin! asıl meseleyi görsün. fakat hayat, yani etraf buna razı olur mu? hangi ana kadar mukavemet edebilir? ben dram muharriri olsaydım, rienzi'yi tekrar yazardım. bu halktan çıkan ve halk tarafından yıkılan kahramanı. yahut ona benzer birini ... ”

burada söz edilen, aslı ingiliz yazar **edward lytton bulwer**'in hazırladığı **rienzi** adlı romandan uyarlanan wagner'in en uzun, ancak sonradan reddettiği bir opera olarak anılan rienzi'nin alman milliyetçiliğini, özellikle nazileri, körüklediği bilinmektedir. adolf hitler'in 1906 veya 1907'de bu eserden çok etkilendiği söylenmektedir. hitler'in bu eserin librettosuna sahip olduğu, 1939'da doğum günü hediyesi olarak bu eser librettosunun bir basılmış nüshası kendine verildiği de belgelenmiştir. bu operayla ilgili yaptığı nitelendirme, romanda mümtaz'ın savıyla taban tabana zıt bir şeyi önermektedir:

“ben dram muharriri olsaydım, rienzi'yi tekrar yazardım. bu halktan çıkan ve halk tarafından yıkılan kahramanı. yahut ona benzer birini ... ”

evet yazmıştır, rienzi'nin benzerini değil, ama onun bir kez daha gerçekleşmesini isteyen ve talep eden ihsan karakteri üzerinden tasarladığı **huzur** romanını. bu sadece bir aşkın devrilmesi değildir. aynı zamanda politik olarak benimsenen bir sürecin de devrilmesi gerektiği düşüncesinin ifade edilmesidir.

mustafa süttaş

27.09.2025